

Uvod u raspravu o praktičnom umu

1 Što je praktični um

Tema praktične racionalnosti je ono što se tradicionalno u povijesti filozofije podrazumijeva pod nazivom *praktičnog uma*.¹ Praktični um i praktičnu racionalnost možemo okarakterizirati u usporedbi sa teorijskim umom; teorijski um nam nalaže što vjerovati, pod kojim uvjetima i kako formirati vjerovanja, dok nam praktični um govori što činiti, kakva sredstva poduzeti, koje namjere formirati, kako djelovati itd. Općenito, praktični um možemo definirati kao "opću ljudsku sposobnost za razrješavanje, kroz refleksiju, pitanja što trebamo činiti" (Wallace 2009, Stanford Enc.), dok paralelno tome teorijski um možemo definirati kao opću sposobnost za odgovaranje na pitanje što vjerovati.

Odnos između teorijskog i praktičnog uma je takav da praktično promišljanje o tome što učiniti uvijek na neki način uključuje teorijsko promišljanje, dok teorijsko promišljanje o tome što vjerovati ne mora uključivati praktična razmatranja. Kad zaključujemo od premise p i premise $p \rightarrow q$, onda konkluzija do koje dolazimo neće ovisiti o nekim dodatnim praktičnim razmatranjima kao što je promišljanje kako bi mi svojim djelovanjem mogli učiniti propoziciju q istinitom. Zaključujemo na konkluziju da q zbog toga što ovi iskazi instanciraju formu valjanog zaključka, u kojem je konkluzija već sadržana u premisama, neovisno o tome kakvi su naši praktični ciljevi koje nastojimo zadovoljiti. Dok kod praktičnog uma, rasuđivanje koje se odvija uključuje premise koje upućuju na *ostvarenje* nekog stanja stvari i vjerovanja o tome kako to učiniti.

Tri pojma koji se tiču svake koncepcije uma (razuma) i koji ga definiraju su pojmovi *racionalnosti*, *zaključivanja* (*rasuđivanja*) i *razloga*. Praktično rasuđivanje je "zaključivanje usmjereno prema radnji: otkrivanje što učiniti, u suprotnosti sa otkrivanjem kako činjenice opstoje." (Millgram 2001, str. 1) Otkrivanje činjenica ili utvrđivanje postojanja stanja stvari

---

¹ Kantovo najveće djelo na području praktične filozofije *Kritik der praktischen Vernunft* se prevodi kao *Kritika praktičnog uma*, no s obzirom da se *praktischen Vernunft* u engleskom jeziku prevodi kao *practical reason* (izraz koji bismo mi mogli prevesti sa *praktični razum*), a ono što mi inače iz suvremene literature prevodimo sa riječi *um* je engleski izraz *mind* (kao u *philosophy of mind - filozofija uma*), ja ću u ovom radu najčešće koristiti izraze *praktični um* i *praktični razum* kao sinonime, ne praveći Kantovu distinkciju između pojmova *uma* i *razuma* (isto vrijedi za *teorijski um* i *teorijski razum*).

spada u područje epistemološkog istraživanja (tj. teorijskog ili induktivnog zaključivanja). Kada rasuđujemo, obično nastojimo riješiti neki postavljeni problem, što uključuje razmatranje određenih opcija i donošenje konkluzije koja predstavlja rješenje predstavljenog problema. Paradigmatski primjer praktičnog rasuđivanja nalazimo kod Roberta Audia (2006). Zamislimo situaciju u kojoj neka osoba X (u primjeru "ja") ulazi u svoju dnevnu sobu i tamo pronalazi dvije osobe, muža i ženu, kako se svađaju. Obje osobe koje se svađaju su joj drage te počinje razmišljati o tome što je uopće problem i kako bi mogao pomoći da se ovo dvoje supružnika pomiri. Ono što otkriva je da su oboje napravili planove za vikend s pretpostavkom da će se ono drugo pobrinuti za djecu i sad se nalaze u situaciji u kojoj svaki od supružnika tvrdoglavo ne želi odstupiti od svojih planova. U takvoj situaciji osoba X ("ja") počinje promišljati kako da im pomogne. U primjeru Audi promišljanje i zaključivanje te osobe prikazuje na sljedeći način:

Sada mi pada na pamet da bih mogao učiniti nešto s njihovom i svojom djecom, i na taj način pomoći sa problemom. Nakratko promislim o toj mogućnosti i postajem uvjeren da se mogu pobrinuti za svu djecu. Počinjem vjerovati da bi nudeći im da se pobrinem za svu djecu ovaj vikend mogao pomoći da se prekine svađa i zaključujem da bih trebao to ponuditi. Iako malo suzdržan svjesnošću svog dodatnog truda, brzo odlučujem predložiti svoj plan. Čekam nakratko dobar trenutak da ih prekinem i tada predlažem kako bih ja mogao pomoći ovaj vikend tako da uzmem doma svu djecu zajedno. Iznošenje ovog prijedloga je moje (nastojano) rješenje: nastojim razriješiti problem pomirenja na način da odstranim prepreku njihovoj harmoniji. (Audi 2006, str. 3)

Na primjeru se mogu vidjeti glavni elementi praktičnog rasuđivanja i međupovezanost praktičnog i teorijskog. Osoba X primjećuje problem (dvoje ljudi se svađa). Ona *želi* razriješiti taj problem. Razmišljanjem dolazi do *vjerovanja* da bi taj problem mogla riješiti na određeni način (tako da preuzme svu djecu za vikend). I s obzirom na svoj cilj (rješenje uočenog problema) i vjerovanja na koji bi način mogla zadovoljiti taj cilj, osoba X dolazi do konkluzije da bi *trebala* poduzeti radnju za koju vjeruje da predstavlja rješenje uočenog problema ili da ima *razlog* poduzeti spomenutu radnju. Pretpostavka je da ona tada stvara *namjeru* poduzeti tu radnju i u konačnici se *fizički* pokreće kako bi izvela zamišljenu radnju.

Vidimo da se praktično rasuđivanje može shvatiti kao promišljanje (deliberacija) o tome što učiniti. Kada promišljamo o tome što učiniti ili vjerovati mi tražimo razloge koji govore u *prilog* ili protiv radnje ili vjerovanja. U promišljanju mi zauzimamo *normativan stav* prema svijetu. Tražimo ona svojstva ili aspekte okoline koje možemo shvatiti kao upute za ili protiv

poduzimanja određene radnje ili formiranja određenog vjerovanja. Kažem da zauzimamo normativan stav zato što u promatranju i ophođenju našom okolinom mi ne samo da shvaćamo kako nam se čini da stvari jesu već i tražimo evidenciju ili opravdanje da vjerujemo da su stvari onakve kakvima nam se čine. Isto tako, s obzirom na ta vjerovanja mi djelujemo *svrhovito*, usmjereno prema određenom cilju. S obzirom da je naše ponašanje svrhovito, okrenuto prema budućem, mi tražimo načine na koje možemo računati da će nam pomoći u ostvarenju ciljeva, razmatramo razloge koje imamo i na temelju kojih odlučujemo što je prikladno učiniti ili što *trebamo* učiniti. Svjesno zaključivanje ili rasuđivanje je često takav normativan proces kojim dolazimo do zaključka što bismo trebali učiniti ili vjerovati. U normativnom rasuđivanju mi baratamo *razlozima*.² Gornji primjer praktičnog zaključivanja se može prikazati u terminima imanja razloga za radnju. Moja želja da pomirim dvoje ljudi izražava moj praktični razlog za djelovanje. Zbog te želje ja se uključujem u (teorijsko) promišljanje o različitim opcijama i mogućnostima na koji bi mogao razriješiti ovu situaciju. Nakon što dođem do rješenja koje vidim kao dobar način zadovoljenja želje, tada želja i razmatranje (vjerovanje) kako ju zadovoljiti generiraju moj daljnji praktični razlog, kao konkluziju praktičnog zaključka, prema kojem u konačnici djelujem.

Treće obilježje praktičnog uma slijedi iz uloge djelatnika kao *promišljatelja*; u svom promišljanju osoba se iskazuje kao *racionalna*. Racionalnost se obično definira kao sposobnost koja omogućava da budemo prijemčivi na razloge (Parfit 1997, str. 99). Kao sposobnost percipiranja i djelovanja prema razlozima (ili djelovanje u skladu s razumom) (Raz 1999, str. 355). Biti racionalan znači djelovati iz ili prema razlozima. Drugim riječima, da bismo za osobu mogli reći da je racionalna, mora biti moguće postupke te osobe opisati kao *razložne*, tj. mora ih se moći interpretirati kao da su učinjene s određenim razlogom. A opisati osobu kao racionalnu u svojim mislima i radnjama znači opisati tu osobu kao *razložnu*³ (Mišćević 1988, str. 89).

---

² U engleskom jeziku ova veza između zaključivanja (rasuđivanja) i razloga je izrazito istaknuta u terminima koji se koriste: *reasons* i *reasoning* (da istaknemo tu vezu, možda bi ove izraze mogli prevoditi kao razloge i razlogovanje). S druge strane ova sličnost u terminima između reason (razum), reason (razlog) i reasoning (zaključivanje) stvara konfuziju. Recimo Raz (1999, fussnota 2, str. 355) navodi tri moguća načina na koji se izraz 'reason' u danom kontekstu može interpretirati: 'reason' kao ljudska sposobnost zaključivanja, 'reason' kao oznaka općenite upotrebe te sposobnosti i 'reason' kao razlog koji se primjenjuje na ljude u određenim okolnostima.

³ John Rawls (1971) razlikuje pojmove *rationality* (*racionalnost*) i *reasonable* (*razložnost*). Pojam razložnosti se odnosi na ljudsku sposobnost (osjećaj) imanja koncepcije pravednosti koja se aplicira u međusobnoj interakciji i kooperaciji, dok pojam racionalnosti ostavlja za uže shvaćanje koncepcije osobnog dobra ili samo-interesa. Prema

Kao racionalne mi opisujemo vjerovanja, želje, namjere, odluke, radnje itd. Smatra se da ono što je racionalno mora biti moguće opisati u terminima razloga. Da bi radnju određene osobe mogli opisati kao racionalnu, moramo moći prikazati radnju te osobe kao da je učinjena zbog nekog razloga. Ili ako je neko vjerovanje racionalno onda je pretpostavka da se može ponuditi neki razlog kao *opravdanje* zašto se to vjerovanje posjeduje. Isto tako racionalnost nije samo konačno *stanje* (kojim opisujemo radnje, vjerovanja, odluke i sl.) već je i *proces* kojim se dolazi do tih stanja. Racionalnost je ciljno-usmjereni proces (Nozick 1993, str. 64). U epistemologiji je odavno poznato da je jedan od uvjeta za posjedovanje znanja potrebno opravdanje ili razlog. Vjerovanje može biti istinito, ali neopravdano. Možemo istinito vjerovati, ali iz krivih razloga, isto tako to vjerovanje može biti formirano nepouzdanim procesom ili metodom. Kao kad bi na temelju vjerovanja da u horoskopu piše to i to, predviđali da će se sljedeći dan upravo dogoditi ono što je pisalo u horoskopu. Čak i ako pogodimo da će se stvari odvijati kako je pisalo u horoskopu to vjerovanje neće biti racionalno, jer razlozi na kojima se temelji vjerovanje ili metoda kojom se dolazi do vjerovanja ne opravdava to vjerovanje. Isto tako radnje i stvaranje namjera ili donošenje odluka mogu biti iracionalne iako u konačnici uspijevaju zadovoljiti neke naše ciljeve (recimo kao epifenomenalna posljedica onog što smo stvarno namjeravali ili radili).

Ovdje je važno povući neke razlike između teorijske i praktične racionalnosti. Teorijsko i praktično zaključivanje je slično u određenim aspektima, ali se isto tako u važnim aspektima razlikuju (vidi: Harman 1999, str. 13-16). Na primjer arbitrarno vjerovanje i arbitrarna namjera. Uzmimo da osoba A pokušava odlučiti kojim putem je osoba B jutros išla na posao. Osoba A zna da je osoba B u prošlosti pola vremena odlazila putem x, a pola vremena putem y. Osoba A nema nikakve druge evidencije koja bi upućivala na jednu od ove dvije opcije pa arbitrarno odlučuje formirati vjerovanje da je osoba B otišla putem x jutros na posao. Ovo je primjer lošeg teorijskog zaključivanja. S obzirom da osoba A nema nikakvog svjedočanstva o tome kojim putem se kretala osoba B, ona bi trebala odustati od stvaranja vjerovanja o tome kojim je putem išla osoba B. Kad se ima jednako razloga vjerovati u opciju x i u opciju y, onda je *iracionalno* ili *nerazumno* formirati vjerovanje u korist jedne ili druge opcije. Dok kod formiranja namjere

---

ovoj klasifikaciji za određenu osobu može se reći da nije razložna kada ne djeluje prema utvrđenim dogovorima kooperacije, dok ne mora biti slučaj da je ta ista osoba iracionalna (jer može djelovati i dalje u svoju korist). Ja ovdje ne razlikujem ova dva pojma, koristim ih u najširem značenju prema kojem je osoba racionalna ili razložna kada za nju možemo reći da djeluje prema razlozima.

nema ovakve iracionalnosti. Recimo da osoba A pokušava odlučiti kojim putem ići na posao. Ima opcije x i y. S obzirom na sve što zna, kretanje putem x i putem y jednako traje i s obzirom na sve druge razloge koje ima, kretanje putem x i y nije ničim preferirano. Za doći na vrijeme na posao oni ne predstijaju nikakvu razliku. Stoga osoba A arbitrarno donosi odluku da ide putem x. I ta njezina odluka je savršeno racionalna, za razliku od slučaja kad se formira vjerovanje.

Još jedan važan način na koji se teorijsko i praktično zaključivanje razlikuju je način na koji želja može utjecati na njihovu racionalnost. U teorijskom slučaju iracionalno je da želje utječu na zaključivanje, dok kod praktičnog zaključivanja želje čine sastavni dio.⁴ Na primjer, osoba A želi dobiti dobru ocjenu na ispitu, stoga ju ta želja navodi da uči za ispit kako bi ostvarila svoju želju. Ona je racionalna jer zna što želi i kako da efektivno ostvari tu svoju želju. No, teorijski analog ovoj situaciji ne predstavlja ispravno zaključivanje. Npr. nakon što je bila na ispitu i dok još nije saznala ocjenu, želja da dobije dobru ocjenu navodi osobu A na zaključak da je dobila dobru ocjenu. Sama želja ili htjenje da dobije dobru ocjenu ne predstavlja razlog za osobu A da vjeruje kako je dobila dobru ocjenu. Vjerovanja su mentalna stanja koja su prijemčiva na evidenciju, a sama želja da nešto bude slučaj ne može predstavljati evidenciju ili svjedočanstvo koje će učiniti vjerovanje da to jest slučaj racionalnim.

1.1 Struktura praktičnog uma

Praktični um ima dva temeljna aspekta (Gaut 1997, str. 161). Jedan aspekt praktičnog uma karakterizira njegova mogućnost motivacije, tj. ono *praktično* u pojmu praktičnog uma ili razuma. On je praktičan u svom sadržaju, u onom smislu u kojem se tiče samih radnji. I praktičan je u svojim posljedicama, utoliko ukoliko promišljanje i reflektiranje o mogućim i prikladnim radnjama može direktno motivirati djelatnika na poduzimanje određene radnje (Wallace 2009, Stanford Enc.). Praktični razlozi ukoliko su praktični moraju moći, pod određenim uvjetima, voditi radnje djelatnika, tj. moraju imati snagu *motiviranja* djelatnika na poduzimanje prikladnih radnji, ukoliko je djelatnik praktično racionalan, tj. u stanju prepoznati te razloge. To je veza koju svako objašnjenje praktičnih razloga mora uzeti u obzir. Tu vezu

---

⁴ Iako mnogi autori tvrdnju da je želja sastavni dio praktičnog zaključivanja uzimaju zdravo za gotovo (npr. vidi Smith 1994, Williams 1981) ona je zapravo dosta kontroverzna i negirana u filozofiji praktičnog uma (npr. vidi Schueler 2009).

između praktičnih razloga i motivacije Christine Korsgaard naziva *zahtjevom internalizma*. (Korsgaard 1986, str. 11)

Drugi aspekt praktičnog uma je njegova povezanost sa vrijednostima. Djelatnik ukoliko je racionalan shvaća da ima razloga poduzeti određenu radnju samo ako ju može pod nekim opisom reprezentirati kao *poželjnu*. U praktičnom zaključivanju djelatnik pokušava procijeniti i na temelju vrednovanja različitih mogućih ishoda djelovanja odlučiti koju radnju poduzeti. Kroz ovo razmatranje vidi se kako se promišljanje i rasuđivanje (praktično i teorijsko) odvija iz perspektive prvog lica, koja je određena situacijom u kojoj se djelatnik nalazi. Ovo svojstvo praktičnog uma se naziva njegovim *evaulativnim aspektom*⁵ (Gaut 1997, str. 161).

Pošto je praktično zaključivanje u suštini ciljno određeno, ova dva aspekta spojena zajedno stvaraju perspektivu praktičnog djelatništva u kojoj imamo djelatnika koji ukoliko je racionalan, prolazeći kroz različite situacije u svijetu, procjenjuje određene aspekte tog svijeta (moguće radnje i njezine posljedice) kao poželjne i u skladu sa svojim evaulativnim sudovima biva motiviran djelovati u svojim okolnostima.⁶

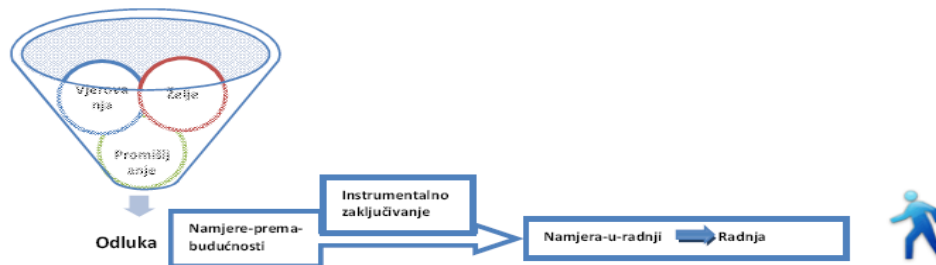
1.1.1 Forma praktičnog zaključivanja

U suvremenim modelima filozofske psihologije praktično zaključivanje se prikazuje kao kompleksno zaključivanje nad dvije vrste različitih elemenata uma; ciljnih stanja i vjerovanja. Jednostavni prikaz procesa praktičnog rasuđivanja može se prikazati ovako:

---

⁵ Ovakva karakterizacija razloga (kao derivacija iz naših vrijednosti) pretpostavlja da vrijednosti ili naše evaluacije predstavljaju osnovne izvore razloga za radnje (npr. vidi Raz 1990). S druge strane, postoje autori koji daju prednost pojmu razloga i uzimaju ga kao bazičnog u odnosu na karakterizaciju vrijednosti (npr. vidi Scanlon 1998). Npr. kod prvih činjenica da ideju međuljudske tolerancije držimo kao jednu od vrijednosti nam daje razlog da budemo tolerantni jedni prema drugima, dok kod drugih stvari su opisane obrnuto. Činjenica da imamo razloga biti tolerantni prema drugim ljudima čini ideju tolerancije vrijednom prihvaćanja.

⁶ *Poželjnost* ne treba shvatiti kao izraz nekog dobra, nasuprot nekakvom zlu, koje djelatnik reprezentira u svojim ciljevima, već kao viđenje onoga što je reprezentirano u našim ciljnim stanjima u nekakvom pozitivnom svjetlu. Prema tome, vrag ne vidi ideje izražene u svojim ciljevima kao dobre, jer on želi samo zlo, ali ipak ga možemo interpretirati kao da to zlo koje želi ipak na neki način vidi u pozitivnom svjetlu. Isto tako, poželjnost kao evaluiranje se treba shvatiti kao sposobnost koju razvijamo s vremenom, tako da imanje pojma evaluacije nije nužno u pripisivanju praktičnog zaključivanja. Kako Peter Railton (1997) ukazuje, mala djeca nemaju evaulativni koncept poželjnosti, no ipak imaju želje i vjerovanja u svjetlu kojih se njihovi postupci mogu iskazati razložnima, tj. možemo im pripisati obrazac praktičnog zaključivanja.

(Figura 1: Model prema Bratman 1999, Searle 2001)

Svjesno zaključivanje se prema ovoj shemi odvija u nekoliko koraka. Dva osnovna koraka u praktičnom zaključivanju su promišljanje (deliberacija) i zaključivanje sredstvo-cilj. Prvi korak, promišljanje (deliberacija) se odvija nad početnim skupom ciljnih (motivacijskih) stanja koje zbirnim nazivom označavamo kao želje. Na temelju tog skupa želja, zajedno sa određenim vjerovanjima (o tome što je moguće, što se treba, itd.) donosi se odluka (kao ishod procesa promišljanja) o tome što učiniti. Na temelju te odluke formira se namjera za ostvarivanjem poželjnog stanja stvari (namjera-prema-budućnosti). Nakon formiranja namjere, drugi korak je instrumentalno zaključivanje kako ostvariti ciljno stanje koje je u promišljanju dobilo status namjere. Zadnji korak predstavlja formiranje namjere koja direktno vodi do poduzimanja određene radnje, tj. do formiranja one namjere koja je opisana iskazom *namjere-u-radnji* koja se upravo realizira tom radnjom.

Primjerice, Perica razmišlja o tome što više želi, sladoled ili sok (recimo da nema dovoljno novaca za oboje). Provjerivši ponudu sladoleda u slastičarnici zaključuje da sladoledi ne izgledaju baš najbolje pa se odlučuje za sok. Formiravši namjeru za kupnju soka Perica počinje razmišljati kako bi mogao privući pažnju konobara. S obzirom da je u slastičarnici velika gužva, zaključuje kako je najbolji način da privuče pažnju konobara tako da mahne rukom prema konobaru. Stoga, na temelju ovog sredstvo-cilj zaključivanja, Perica stvara namjeru da mahne rukom i posljedično tome počinje mahati rukom prema konobaru.⁷

⁷ S obzirom na ovaj primjer potrebno je upozorenje. Primjer s Pericom neki autori (npr. Bratman 1999) smatraju *par excellence* primjerom praktičnog zaključivanja, no danas razni autori, zbog različitog shvaćanja praktičnog zaključivanja, bi mogli prigovoriti da to nije pravi primjer dobrog zaključivanja. Npr. moglo bi se prigovoriti da izbor između soka i sladoleda predstavlja izbor između nesumjernih vrijednosti (ne postoji standard prema kojem bi ocijenio što imam više razloga kupiti) pa stoga zaključivanje ne može niti početi. Isto tako je sam govor o poželjnosti kao dio govora o normativnosti racionalnosti napušten. Moglo bi se prigovoriti da odluka o tome koje je najbolje sredstvo za privući pažnju konobara (i na temelju toga formirati namjeru) ne predstavlja ispravan oblik praktičnog zaključivanja jer nije jasno što znači izraz 'najbolji način' ili 'najbolje sredstvo' i zašto nas to obavezuje na zaključak da trebamo ili imamo razloga poduzeti radnju opisanu kao najbolje sredstvo za to i to. Za više vidi:

Naravno, nema svako zaključivanje ovakav eksplicitan oblik. Rasuđivanje se najčešće odvija nesvjesno, što znači da često poduzimanje intencionalnih (voljnih) radnji nije prethodeno svjesnim odlučivanjem i formiranjem namjere. Često formiranje namjera niti nije prethodeno praktičnim zaključivanjem. Kao kad se u razmišljanju o nečem najedamput ustanemo iz stolice i počnemo hodati tamo-vamo po prostori. Radnja je namjerna, ali nije posljedica promišljanja niti sredstvo-cilj zaključivanja.

U terminima razloga može se reći da Perica zaključuje kako ima *razloga* privući pažnju konobara (s obzirom na njegovo rasuđivanje). Međutim, ova tvrdnja je dvosmislena s obzirom na situaciju u kojoj se Perica nalazi. Ako Perica dolazi do zaključka da ima razloga mahnuti konobaru onda se to može protumačiti na dva načina; (1) Perica uviđa da ima *motivirajući* razlog da mahne konobaru ili (2) Perica uviđa da ima *normativni* razlog da mahne konobaru.⁸ Ono što je sigurno jest to da gore opisani model zaključivanja dobiva svoju primjenu u objašnjenju ljudske psihologije, tj. može se prihvatiti da u ovakvom procesu rasuđivanja Peričin motivirajući razlog dolazi do izražaja.⁹ No da li on isto tako instancira shemu zaključivanja kojom se dolazi do dobrih (normativnih) razloga predstavlja kontroverzno pitanje u filozofiji praktičnog uma.

Dakle, problem normativnosti rasuđivanja se postavlja u obliku dileme: pošto je praktično zaključivanje proces odlučivanja prema razlozima (rezoniranje), postavlja se pitanje je li skup želja+vjerovanje (prvi korak u gornjoj shemi) sam po sebi normativan razlog, koji utemeljuje i racionalno usmjeruje daljnje promišljanje ili sama prva točka u rasuđivanju ne predstavlja opravdanje daljnjeg promišljanja već i sama zahtijeva razlog koji će ih učiniti racionalnom podlogom za daljnje promišljanje i djelovanje. Dakle, jedno od istaknutijih pitanja i problema u teorijama praktičnog uma je da li psihološki model praktičnog zaključivanja (Figura 1) ujedno predstavlja i normativni (kako bi se trebalo) model rasuđivanja.¹⁰

Broome (2002) Kolodny (2005), Raz (2006), Searle (2001, str. 246-247). Ovdje zanemarujem ove moguće prigovore i primjer koristim kao intuitivno dovoljno jasan za potrebe sadržaja teksta i ovdje izloženog shvaćanja praktičnog zaključivanja.

⁸ Motivirajući razlozi su ona razmatranja koja motiviraju djelatnika na radnju i objašnjavaju zašto je djelatnik poduzeo određenu radnju. Dok se normativni razlozi obično definiraju kao činjenice ili razmatranja koja govore u prilog ili protiv neke radnji, tj. zašto bi se određena radnja *trebala* poduzeti. Za više o motivirajućim i normativnim razlozima vidi Smokrović (2006).

⁹ Kao primjer upotrebe gore skiciranog modela u empirijskoj psihologiji npr. vidi: *Natural Theories of Mind*, A. Whiten (ur.), 1991, Oxford: Blackwell.

¹⁰ Za više vidi dalje odjeljak 2 u ovom radu, a za širi pregled sukobljenih strana vidi Cullity i Gaut (1997).

1.1.2 Iracionalnost

Svaka ispravna teorija racionalnosti mora biti u stanju uračunati i objasniti mogućnost pojave iracionalnosti. Ova obveza svake teorije racionalnosti se nameće zato što je "racionalnost moguća samo ondje gdje je iracionalnost moguća". (Searle 2001, str. 17) Ono što se želi reći jest činjenica da ako postoji nešto takvo kao što je ispravno zaključivanje ili djelovanje, onda mora biti moguće bar u principu ustanoviti kad dolazi do neispravnosti ili neuspjeha u zaključivanju ili djelovanju. Jer sama ideja ispravnosti, prikladnosti ili zadovoljavanja podrazumijeva nekakav standard prema kojem se može odrediti kad je čin ili mišljenje ispravno, prikladno ili zadovoljavajuće. Isto tako svako objašnjenje praktične racionalnosti mora uračunati mogućnost onoga što je Christine Korsgaard (1986, str. 12) nazvala *pravom iracionalnošću*. To je situacija kada djelatnik u svjetlu svog praktičkog rasuđivanja ostaje nemotiviran djelovati u skladu sa konkluzijom svog praktičkog zaključka, tj. djelatnik ostaje nemotiviran djelovati u skladu s razlogom kojeg percipira kao vodiča-radnje (action-guiding).

Iracionalnost je pojava koja se javlja kao posljedica neuspjeha održavanja obveza koje nam nameću zahtjevi samog razuma, norme koje određuju ispravno (racionalno) mišljenje ili djelovanje. Pojave iracionalnosti su dosta uobičajeni dijelovi ljudskih života i predstavljaju neuspjeh djelatnika da drži vjerovanja, stvori namjere ili poduzme radnje koje su prema nekoj normi prikladne. Isto tako neuspjeh dolaženja do ispravnog zaključka u rasuđivanju predstavlja slučajeve neuspjeha racionalnog mišljenja. Primjer epistemičke iracionalnosti je samozavaravanje; slučajevi u kojima, unatoč svim mogućim dostupnim svjedočanstvima da p, osoba ne uspijeva formirati vjerovanje da p.¹¹ Standardni primjeri praktične iracionalnosti su pojave poznate pod nazivom *slabost volje* ili *akrasia*. Uobičajen primjer u literaturi je postojanje djelatnika koji ima vjerovanje da je pušenje cigareta štetno i ima želju da si očuva zdravlje no unatoč toj prosudbi nastavlja i dalje pušiti. Djelatnik ima slabost volje da djeluje u skladu s onim što smatra da je dobro za njega.

Tumačenje i objašnjenje praktične iracionalnosti ovisi o tome kako se shvaća sama praktična racionalnost. Prema instrumentalnom shvaćanju praktične racionalnosti racionalnost se sastoji u poduzimanju onih sredstava koja će biti najbolja za ostvarenje nekog arbitrarnog cilja. Po ovom

---

¹¹ Recimo primjer alkoholičara koji se samozavarava da je njegovo konzumiranje alkohola pod kontrolom.

shvaćanju racionalnost se sastoji samo od sredstvo-cilj zaključivanja, ne obraćajući pozornost na prikladnost ili neprikladnost ciljeva koje nastojimo ostvariti. Ideja je da se ciljevi ne mogu racionalno kritizirati, oni nisu predmet praktičnog promišljanja već se najčešće smatra da su na neki način uvijek unaprijed dani.¹² Iz ovakvog gledišta slijedi da je iracionalan samo onaj postupak koji ne predstavlja najbolje sredstvo za ostvarenje nekog arbitrarnog cilja, iracionalnost je samo instrumentalna, relativna u odnosu na neki cilj.

S druge strane prema ne-instrumentalnim shvaćanjima racionalnosti prikladnost čina ili namjere je ovisna i o prikladnosti ciljeva koje nastojimo ostvariti. Racionalno zaključivanje obuhvaća kako sredstva tako i ciljeve koje nastojimo ostvariti. Tako da prema ovakvom shvaćanju postupak može biti savršeno racionalan prema sredstvo-cilj standardima zaključivanja, no ipak u cjelini iracionalan jer cilj na neki način nije prikladan ili racionalan. Prema ovakvom shvaćanju cilj sam po sebi ne može opravdati poduzimanje sredstava za njegovo ostvarenje, već i on sam mora biti opravdan prema nekom standardu.¹³ Najplauzibilnije gledište se nalazi negdje između ova dva shvaćanja racionalnosti; nije tako da ne promišljamo o svojim ciljevima (zaključivanje nije samo sredstvo-cilj), no neki ciljevi uvijek moraju biti fiksni kao podloga i opravdanje za daljnje zaključivanje.

Kao što je već naznačeno praktični um karakteriziraju dva aspekta: motivacijski i evaluativni i razmatrajući te aspekte možemo pronaći odgovor na pitanje mogućnosti praktične iracionalnosti. Kod normalno funkcionirajuće, racionalne osobe, ova dva aspekta najčešće idu zajedno (usmjeruju u istom pravcu), ono što se evaluira kao najbolje ili najpoželjnije biti će popraćeno prikladnim motivacijskim intenzitetom. Normalno funkcionirajuća osoba promišlja svoje želje, ciljeve, planove itd., praktičnim zaključivanjem dolazi do novih želja i ciljeva i u svom tom promišljanju nastoji doći do odluke o tome što je najbolje da učini (sada, u bližoj ili daljoj budućnosti, nije važno). U promišljanju djelatnik *evaluira* pojedine moguće radnje i njihove očekivane ishode. Evaluaciju možemo reprezentirati kao dodjeljivanje nekakve brojčane vrijednosti pojedinim ishodima radnji, što zapravo predstavlja stupanj ili intenzitet poželjnosti te radnje. Nakon što povežemo evaluacije (poželjnosti) pojedinih radnji sa vjerovanjima o vjerojatnostima i potrebnim sredstvima za njihova ostvarenja donosimo odluke o djelovanju i

---

¹² Za princip *cilj opravdava sredstvo* se može reći da je instanca instrumentalnog shvaćanja racionalnosti.

¹³ O različitim shvaćanjima racionalnosti će biti više govora u nastavku.

formiramo namjere za djelovati u odabranom smjeru, te u konačnici, ako su sve ostale stvari jednake (djelatnik nije spriječen, ili nije slučaj da nije u stanju izvršiti radnju [Mišćević 1988, str. 98]), bivamo motivirani (pokrećemo se) djelovati u skladu s namjerom.

Uzmimo primjer: Perica želi upisati fakultet i uspijeva suziti broj izbora na dva, te pokušava konačno odlučiti što mu je bolje učiniti. Najpoželjniji izbor studija su mu nedopuštene kombinacije: povijest i fizika. Perica vjeruje da je dovoljno sposoban da upiše bilo koji od ova dva studija, tako da to ne predstavlja problem. Ono što još vjeruje jest da broj kombinacija s kojim može studirati povijest je dosta veća nego kad je u pitanju fizika. Daljnje što otkriva je da ako uz povijest odabere filozofiju, kasnije može upisati postdiplomski gdje bi mogao studirati filozofiju i povijest znanosti. S obzirom da mu se oduvijek više sviđala teorijska fizika sa filozofskog aspekta (interpretacija kvantne teorije, mogućnost unificiranja kvantne teorije i opće teorije relativnosti, te implikacije tih teorija na našu stvarnost), zaključuje da bi odabiranjem studija povijesti u kombinaciji sa filozofijom mogao zadovoljiti obje želje na duge staze. S tim vjerovanjem na pameti, Perica se odlučuje upisati studij povijesti i filozofije te počinje pripremati i obavljati sve nužne preliminarnе korake (počinje pripremati potrebnu literaturu, priprema dokumente potrebne za upis, odlazi na liječnički pregled itd.) kako bi se u konačnici upisao na željeni studij.¹⁴ Ovdje je jasna povezanost između motivacije i evaluacije djelatnika. U normalnim okolnostima motivacija prati evaluaciju.

Međutim, ponekad može doći do raskoraka između onoga što je djelatnik motiviran učiniti (ili onoga što stvarno čini) i onoga što djelatnik vidi poželjnim. To su upravo slučajevi praktične iracionalnosti. Čest primjer koji se pronalazi u literaturi je primjer sa nezadovoljnim narkomanom. Imamo ovisnika koji ima snažnu želju da uzme dozu (recimo) heroina. Istodobno on ima želju da ne želi heroin i prosuđuje da bi mu bilo bolje kad se ne bi više drogirao. Međutim, potreba za heroinom je toliko jaka da unatoč želji drugog reda¹⁵ i sudu da ne bi smio uzeti nikakvu dozu, on ipak uzima. Ova osoba je dovoljno racionalna da uspijeva napuniti iglu

---

¹⁴ Gornji opis praktičnog zaključivanja je relativno kompleksan i ne pretpostavljam da se vrlo često uključujemo u ovakav proces promišljanja. Većinu vremena odluke su donešene unaprijed ili se donose nesvjesno prema nekom ustaljenom obrascu, dok se u ovakav eksplicitan, svjestan način odlučivanja upuštamo češće kad se nalazimo u novim situacijama ili sam čin odlučivanja doživljavamo od veće važnosti nego inače za daljnji razvoj događaja.

¹⁵ Želja drugog reda je želja koja za svoj sadržaj ima želju nižeg reda. Želje nižeg i višeg reda se mogu ne poklapati, tako možemo imati želju da želimo da p iako stvarno nemamo želju da p ili možemo imati želju da p iako ne želimo da imamo želju da p. Za više o pojmu *želje drugog reda* vidi Frankfurt (1971).

heroinom i uštrcat si ju u venu, ali ona to ne radi pod ikakvim poželjnim aspektom. U toj radnji drogiranja ona više ne vidi ništa pozitivno (ako je ikad vidjela). Naprotiv, vidi sve loše što proizlazi iz tog čina, no i dalje se ne uspijeva tome oduprijeti. Pozitivno predstavljanje čina u aktu željenja je u potpunosti izostavljeno i sve što je ostalo je samo intenzivna motivacijska snaga.

Obrnuto, pojava iracionalnosti može biti okarakterizirana kao opći nedostatak motivacije kada se sudi da je određena radnja poželjna. Primjer je slučaj depresije u kojem djelatnik donosi odluku o tome što bi trebao učiniti, no ostaje u potpunosti nemotiviran svojim razmatranjem. Ovdje ponovno dolazi do rascijepa između motivacijskog i evaluativnog aspekta, u smislu da motivacijski intenzitet ostaje na nuli (ili je jako nizak), dok aspekt evaluiranja normalno funkcionira.

S glavnim konturama (strukture praktičnog razuma) na umu, u nastavku ću iznijeti najistaknutije *tipove* teorija praktične racionalnosti koje svoje ideje i objašnjenja tradicionalno vuku iz filozofija tri velikana povijesti filozofije: Aristotela, Humea i Kanta.

2 Teorije praktičnog uma

Teorije koje su razvili Aristotel, Hume i Kant predstavljaju važno izvorište i početnu točku za razvitak filozofskih teorija o prirodi razloga, racionalnosti, praktičnog zaključivanja i normativnosti. S obzirom da su suvremene rasprave o razlozima, racionalnosti i praktičnom zaključivanju velikim dijelom obilježene idejama i stavovima Aristotela, Humea i Kanta, u nastavku ću iznijeti uvide i gledišta koja nam donose ovi filozofi i kako se to ocrtava u suvremenim teorijama praktične racionalnosti.

2.1 Kratki povijesni pregled

2.1.1 Aristotel

Jedna od najvećih značajki (na području praktične racionalnosti) koja se pridaje Aristotelu je otkriće praktičnog zaključka ili praktičnog silogizma. Praktični zaključak ili silogizam, za razliku od teorijskog, karakterizira javljanje premise koja zadaje cilj. Iako to ne navodi eksplicitno, čini se da je Aristotel razlikovao "dvije vrste praktičnog zaključka koje korespondiraju dvama načinima stjecanja ciljeva." (Žarnić 2005, str. 114) Neko stanje može biti ciljno u ovisnom

smislu, kao sredstvo za ostvarenje nekog drugog, izvornog cilja. Ili može dobiti status cilja kao primjerak neke vrste ciljnih stanja. Prateći profesora Žarnića (ibid.) prvi oblik možemo nazvati instrumentalnim, a drugi supsumirajućim oblikom praktičkog zaključka. Za prvi, instrumentalni oblik Aristotel navodi sljedeće:

Mi ne promišljamo o svrhama, nego o sredstvima radi tih svrha. Jer niti liječnik promišlja da li će liječiti, niti govornik da li će uvjeravati, niti državnik hoće li uspostaviti zakonitost, niti bilo tko drugi o samoj svrsi. Nego, postavivši svrhu razmatraju kako i čime da je postignu. Ako se čini da se može postići s pomoću više sredstava, razmatraju kojim od njih najlakše i najbolje; ako se pak postiže samo jednim, razmatraju kako će se ona njime postići, a zatim kojim drugim ovo sredstvo, sve dok ne stignu do prvog uzroka, koji je posljednji u samom iznalaženju. (...) Ako, zatim, naiđu na nemoguće, odustaju – kao kad treba novaca a ne mogu se nabaviti - ; nu ako se čini moguće, pokušavaju djelovati. (Aristotel 1988, str. 45-46, 1112b)

Ovdje Aristotel prikazuje izvorne ciljeve ili svrhe radnji kao fiksne, određene situacijom, o kojima se ne razmišlja, već se samo promišlja o sredstvima pomoću kojih ostvarujemo već određene ciljeve. Ovdje je zaključivanje u potpunosti instrumentalno prikazano, a prihvaćanje novog podcilja/sredstva je određeno promišljanjem o tome što čini efektivan proces kojim se ostvaruje izvorni cilj ili svrha.

Proces promišljanja se odvija na način da zadnji korak u promišljanju predstavlja prvi uzročni korak u lancu na koji djelatnik može izravno djelovati. Na primjer, liječnik koji se nađe u situaciji sa ranjenikom koji ima prostrijelnu ranu, počinje promišljati o tome kako pomoći ranjeniku (jer mu je svrha liječiti ljude). Vidi da ranjenik ima otvorenu ranu pa razmišlja o tome kako bi trebao spriječiti da se rana inficira. Isto tako vidi da ranjenik teško krvari što mu ukazuje da prvo što mora učiniti je da spriječi krvarenje kako ranjenik ne bi iskrvario na smrt. Uvidjevši da nema ničega, osim svoje ruke, s čime bi mogao zaustaviti krvarenje, zaključuje da treba poduzeti sljedeću radnju (i to čini): pritišće svojom rukom ranu na toj osobi. Ono što se može okarakterizirati kao konkluzija praktičnog silogizma, za Aristotela predstavlja prvi korak u pokretanju uzročnog lanca koji će (ako je zaključivanje bilo ispravno) dovesti do ostvarenja svrhe ili izvornog cilja.

Supsumirajući oblik praktičnog zaključivanja Aristotel karakterizira ovako:

Budući da postoje dvije vrste stavaka, ništa ne priječi onoga tko ih ima oba da ipak čini protiv svojega znanja, ako se služi onim stavkom koji je sveopći, a ne onim što je poseban; jer pojedinosti su stvari koje treba činiti. A postoji razlika i u sveopćem stavku; jedno se tiče samog činitelja, i drugo stvari, kao 'svakomu čovjeku koriste

suhe jestvine', i 'ovaj je čovjek' ili 'ova jestvina je suha', ali da li je 'upravo ova takva', o tome dotičnik ili nema znanja ili ga ne primjenjuje. (Aristotel 1988, str. 141, 1147b)

U literaturi se obično ne razlikuju ova dva oblika praktičnog zaključka kod Aristotela, te se obično prikazuju u istom (supsumirajućem) obliku. Shemu praktičnog silogizma Aristotel prikazuje po uzoru na teorijski silogizam. U tipičnom slučaju ona se sastoji od dvije premise i konkluzije. Klasičan primjer teorijskog silogizma je sljedeća shema:

Velika premisa: Svi ljudi su smrtni.

Mala premisa: Sokrat je čovjek.

Konkluzija: Sokrat je smrtan.

Aristotel je smatrao da postoji praktično zaključivanje koje se može prikazati sa analognom shemom, samo s krucijalnom razlikom da u praktičnom slučaju konkluzija predstavlja radnju, a ne novo vjerovanje:

Velika premisa: Da bih bio zdrav, dobro je da jedem jabuke.

Mala premisa: Evo nekoliko jabuka.

Dakle,

Konkluzija: Pojest ću jabuku (ili jedem jabuku sada).¹⁶

Ili više principijelni praktični silogizam bi mogao glasiti ovako:

Velika premisa: Ljudima u nevolji treba pomoći.

Mala premisa: Ovaj čovjek je u nevolji.

Dakle,

Konkluzija: Pomoći ću ovom čovjeku (ili pomažem ovom čovjeku sada).

Karakteristike praktičnog silogizma su da je njegova veća premisa općenita i odnosi se na nešto 'k čemu se cilja' ili 'što se želi' ili 'za čime se žudi' (izražava cilj djelovanja). Manja premisa predstavlja opažajni sud ili vjerovanje i singularna je. Konkluzija je radnja, tj. kada su premise zadane djelatnik mora djelovati; on 'odmah' čini.¹⁷

Međutim, Aristotelovo poimanje praktičnog rasuđivanja je mnogo šire od instrumentalnog promišljanja o tome koja su sredstva prikladna za određene ciljeve. Prvi citat (o instrumentalnom obliku praktičnog zaključka) ne smije navesti na krivu misao da osobe stvarno nikad ne

---

¹⁶ Primjer je iz (Mišćević 1988, str. 94).

¹⁷ D. Bennet, *Action, Reason and Purpose*, str. 95, preuzeto iz (Žarnić 2005, str. 115)

promišljaju svoje ciljeve. Sam Aristotel navodi bar dvije mogućnosti neispravnog promišljanja: (1) posjedovanje neprikladnog cilja (velika premisa) ili (2) posjedovanje krivog vjerovanja (manja premisa) o tome kako zadovoljiti cilj.¹⁸ Kod Aristotela se možda može reći da je cilj svake radnje unaprijed fiksiran, ali nije zbog toga arbitraran. Prema Aristotelu svaka radnja (pa time i praktično promišljanje) cilja na *dobro*. Svaka djelatnost ima neko svoje dobro radi kojeg se ona obavlja. Za medicinsku znanost dobro je predstavljeno ljudskim zdravljem, u ratu pobjedom, a u graditeljstvu gradnjom pojedinog objekta, itd., no ono što karakterizira ljudsku djelatnost općenito je *blaženstvo* ili *sreća* (grč. *eudaimonia*) (Aristotel 1988, str. 8-9, 1097a). To je ono što je prema Aristotelu svrha bilo kojeg djelovanja.

U kontekstu suvremene rasprave o praktičnoj racionalnosti, smatra se da je Aristotelovo gledište najbolje opisati kao tvrdnju da ono što radnje (ili djelovanje) čini racionalnim i praktično rasuđivanje ispravnim jest upravo činjenica da za svoj objekt imaju radnje koje su dobre. Racionalno je poduzeti onu radnju koja je dobra, a ispravno (racionalno) praktično rasuđivanje je ono putem kojeg dobre radnje prepoznamo kao dobre, a kod Aristotela to dobro koje praktično racionalni djelatnici prepoznaju (i zbog kojeg djeluju) je upravo ranije spomenuto blaženstvo.

(...) dobro promišljanje je ta ispravnost promišljanja, kojom se postiže ono što je dobro." (Aristotel, str. 127, 1142b)

Ovdje vrijednosti predstavljaju eksplanatornu osnovu; objašnjenje uvjeta pod kojima su radnje dobre objašnjava što to radnju i praktično promišljanje čini racionalnim ili iracionalnim (kod Aristotela dobrim ili lošim) (Cullity i Gaut 1997, str. 69)¹⁹. Ono što se može primjetiti jest činjenica da se te vrijednosti uzimaju kao objektivne, neovisne o pojedinom djelatniku, koji ih svojom sposobnošću praktičnog promišljanja i racionalnog uvida takvima prepoznaje.

Poznato je da je Aristotelovo viđenje prirode bilo strogo teleološko pa se u tom kontekstu javlja i njegovo objašnjenje ljudskog djelovanja i bitka. U objašnjavanju dobrih radnji kod Aristotela središnju ulogu igra pojam ljudskog *ergona*. Ergon se najčešće prevodi kao funkcija, stoga je pitanje ljudskog ergona pitanje funkcije čovjeka kao čovjeka.

---

¹⁸ Prema Aristotelu promišljanje je neispravno čak i kad manja premisa sadrži sredstva koja mogu dovesti do ostvarenja početnog cilja. To je slučaj kada "se postiže ono što treba, ali ne s pomoću onoga čime treba." (Aristotel 1988, str. 128, 1142b) Što bi značilo da cilj ne opravdava uvijek sredstva.

¹⁹ Paginacija se odnosi na prijevod iz: Novi KAMOV (2006), br. 4, Rijeka: Izdavački centar Rijeka, str. 59-79.

Temeljna misao je ova: kao što je dobar nož onaj koji dobro ispunjava svoj *ergon* (rezanje), tako je i dobar čovjek onaj koji dobro ispunjava svoj *ergon*. (Cullity i Gaut 1997, str. 70)

Funkcija noža je da dobro reže, a funkcija ili svrha čovjeka je da postigne blaženstvo. Isto kao što noževi posjeduju određena svojstva koja ih čine dobrima (poput oštine, čvrstoće, itd.), tako i ljudi posjeduju određene kvalitete koje ih čine dobrima ili omogućuju da postignu blaženstvo.²⁰ Cijelu ovu sliku ispravnog promišljanja Aristotel objedinjuje u pojmu *phronimos*, čovjeka praktične mudrosti. Praktična mudrost se sastoji u zahvaćanju *istine*, sposobnosti razlikovanja između onoga što je dobro i loše; i posljedično djelovanje u skladu s onim što je dobro. Phronimos je osoba koja zna što treba činiti, ona ima prikladne želje (objekti njezinih želja su dobre stvari) i istinita vjerovanja. To je osoba koja posjeduje etičke vrline, jer bez njih ne može ispravno djelovati, ona ispravno zaključuje i promišlja, jer bez toga ne bi mogla prepoznati dobro od zla. A da bi se postigla ta razina posjedovanja vrlina i razboritosti, koje su međusobno ovisne i ispremešane, potrebno je iskustvo i prikladan razvoj ljudske osobe.

Aristotelu je phronimos analogan dobrom liječniku, a dobrota zdravlju; kao što dobar liječnik posjeduje vještinu ispravnog dijagnosticiranja i sposobnost otkrivanja relevantnih značajki stanja pacijenata (Cullity i Gaut 1997, str. 71), tako i mudar čovjek (phronimos) ima uvid u stanje stvari i posjeduje sposobnost ispravnog djelovanja u skladu sa svojim objektivnim spoznajama.

Prema ovome se može vidjeti kako je Aristotel shvaćao praktičnu racionalnost dosta robustno, međupovezano sa cjelokupnim načinom života, utjelovljenom u čovjeku mudrosti. U terminima razloga, možemo reći da su razlozi za djelovanje utemeljeni u objektivnom dobru (ljudskoj svrsi) koje phronimos, upravo zbog toga što posjeduje vrline i racionalne sposobnosti, kao takve prepoznaje i u skladu s njima djeluje.

Aristotelovo viđenje praktične racionalnosti, karakterizirano pojmom ergona, predstavlja teoriju utemeljenu na danas prevaziđenoj filozofiji prirode (u kojoj se sve događa sa određenom svrhom). Stoga obrana ovakvog gledišta na prirodu praktične racionalnosti predstavlja veliki izazov suvremenim zastupnicima aristotelovske misli na području praktične filozofije. Naime, javlja se problem kako pomiriti današnju sliku znanosti i njezinu mehanicističku podlogu sa

---

²⁰ Prema Aristotelu to su različite vrline kroz čije djelovanje se očituje razum ili koje zahtijevaju razum za svoje očitovanje, poput etičkih vrlina, donošenja ispravnih i prikladnih sudova itd. (Cullity i Gaut 1997)

metafizikom u kojoj stvari po svojoj prirodi imaju svoje objektivne svrhe. Stoga, po mojem sudu, filozofi koji podupiru i zastupaju različite verzije teorija zasnovanih na Aristotelovim idejama imaju početni, *prima facie* problem da svoju poziciju učine plauzibilnom prije nego što rasprava o praktičnoj racionalnosti uopće počne.²¹ Unatoč tome, Aristotelu ostaju trajne zasluge za strukturiranje dijela rasprave na području praktične filozofije, čiji razni dijelovi odjekuju i u raznim oblicima dopiru na površinu u suvremenim filozofskim raspravama.

2.1.2 Hume

David Humea je, za razliku od Aristotela, imao vrlo minimalističko shvaćanje pojma praktične racionalnosti. Zapravo, toliko je ograničio doseg razumu u pogledu praktičnih pitanja, da je doveo u pitanje samu mogućnost praktičnog uma. Humeova gledišta o praktičnom razumu su najbolje sažeta u sljedećim poznatim citatima:

Nije u suprotnosti s razumom pretpostaviti uništenje cijelog svijeta ogrebotini mog prsta. Nije u suprotnosti s razumom da izaberem svoju potpunu propast da bih spriječio najmanju neugodnost nekog Indijca ili osobe koja mi je posve nepoznata. Isto tako, malo je u suprotnosti s razumom da pretpostavim čak svoje spoznato manje dobro svojem većem dobru i da vatrenije volim ovo prvo nego drugo. (Hume, str. 267, 2.3.3.7)

I kratka, ali jako značajna izjava:

Razum jest i treba biti samo rob strasti i ne može nikad pretendirati na nijednu drugu službu nego da im bude sluga i pokorava se. (Hume, str. 266, 2.3.3.4)

Iz tih iskaza suvremeni sljedbenici Humeovih ideja (ili neo-hjumovci) zaključuju da jedini razlozi koje imamo ovisе o našim strastima²² i da jedina vrsta racionalnosti koja postoji je instrumentalna racionalnost. Iz takvih ideja izvodi se zaključak da su praktični razlozi inherentno kontingentni, hipotetički (ovisni o prirodi djelatnika) i da se ne mogu, upravo zbog svoje nekognitivne prirode, racionalno promišljati ili dovoditi u pitanje. Jedini prostor koji se ostavlja za djelatnikovo ispoljavanje praktične racionalnosti je u zadovoljavanju svojih ciljeva, koji su sami određeni *strastima*, tj. kontingentnim željama ili preferencijama. Drugim riječima uzima se da praktična racionalnost ima autoritet samo nad određivanjem prikladnosti sredstava za zadovoljenje naših želja.

---

²¹ Za suvremene ideje o praktičnom umu koje vuku inspiraciju iz Aristotelove misli vidi (McDowell 1995).

²² U suvremenoj literaturi govor o strastima je u potpunosti zamjenjen govorom o željama, iako je Hume smatrao da su želje samo jedna od vrsta strasti.

Međutim, mišljenja suvremenih sljedbenika Humeove misli su mnogo liberalniji po pitanju shvaćanja praktične racionalnosti i zaključivanja nego što je sam Hume bio. Novije interpretacije Humeovih ideja pokazuju da je Hume zapravo bio nihilist po pitanju postojanja praktične racionalnosti.²³ Nihilizam u pogledu praktične racionalnosti "(...) je gledište prema kojem ne postoje legitimne forme praktičnog zaključka i posljedično tome ne postoji takva stvar kao što je praktično zaključivanje: usprkos prividu, ne postoji mentalna aktivnost koja se smatra otkrivanjem što učiniti." (Millgram 2001, str. 3)

To je ono što se smatra da Hume zaista tvrdi u ranije iznesenim citatima. Hume je bio skeptik u pogledu praktičnog um, što znači da je smatrao kako razum nema nikakvog autoriteta u pogledu praktičnih stvari. Posljedično, prema njegovom objašnjenju praktičnog rasuđivanja, ne postoji nešto takvo kao što je praktično rasuđivanje; razum se bavi nekim drugim stvarima (koje nisu praktične prirode).

U nastavku ću prikazati jedan mogući način na koji je Hume stigao do svojih konkluzija. U tome ću slijediti Michaela Smitha (2004) koji je na zanimljiv način, u terminima razloga i racionalnosti, prikazao mogući tijek misli koji je Humea vodio u njegovom zaključivanju.

No, prvo je potrebno eksplicirati određene pretpostavke koje su bitne za Humeov smjer argumentiranja. Prema Humeu za motivaciju su, osim vjerovanja, potrebna ne kognitivna mentalna stanja poput strasti ili želja. Jedna od motivacija za to gledište je plauzibilna pretpostavka da sva vjerovanja dvije različite osobe mogu biti sadržajno identična, bez da te osobe budu motivirane učiniti iste stvari. Druga pretpostavka je da ta motivacijska stanja nemaju reprezentacijski sadržaj, ona ne reprezentiraju ništa već se manifestiraju kao emocije koje odražavaju naše sklonosti prema promjeni ili održanju određenih vanjskih okolnosti.²⁴

Način na koji Michael Smith prikazuje Humeovo argumentiranje o nemogućnosti praktičnog zaključivanja polazi od primjera racionalnog zaključivanja oko čije valjanosti se svi slažu:

(...) Što znači imati razlog i racionalno formirati vjerovanje na temelju tog razloga u toj domeni? Kako ga ja razumijem, Hume smatra da bi trebali odgovoriti na ovo pitanje generaliziranjem slučaja u kojem razlozi i

---

²³ Npr. vidi (Millgram 1995).

²⁴ Zašto je Hume smatrao da motivacijska stanja nemaju propozicijski sadržaj je kompleksno pitanje. Čini se da se odgovor nalazi u njegovom prihvaćanju slikovne teorije značenja (reprezentacije). Prema tom gledištu sadržaji mentalnih stanja su slike koje svoje izvorište imaju u perceptivnim sposobnostima djelatnika. Za više vidi Millgram (1995).

racionalnost stoje u više ili manje transparentnoj relaciji, naime iz slučaja deduktivnog zaključivanja. (Smith 2004, str. 77)

Smith daje primjer zaključivanja prema jednostavnom modus ponens pravilu. Uzmimo sljedeću shemu zaključivanja u obzir (shema 1):

(shema 1)	(shema 1')
(1.1) Vjerujem da p	(1'.1) p
(1.2) Vjerujem da ako p onda q	(1'.2) $p \rightarrow q$
Dakle,	Dakle,
(1.3) Vjerujem da q	(1'.3) q

Konsenzus je da shema 1 prikazuje proces racionalnog formiranja vjerovanja. Recimo da nas sad netko pita koji nam je razlog za vjerovanje da q. Odgovor se čini očitim; propozicije koje su sadržaj mojih vjerovanja instanciraju valjanu logičku implikaciju (kao što pokazuje shema 1'). Razlog zašto je tranzicija među mojim psihološkim stanjima racionalna (opravdana) jest taj što sadržaj mojih vjerovanja (kao premise) povlači sadržaj novog vjerovanja kao konkluziju valjanog zaključka. Relacije među sadržajima vjerovanja su izomorfne relacijama među propozicijama (Smith 2004, str. 78). Ako se ovo uzme kao primjer što znači imati valjani razlog, onda postaje jasnije kako bi moglo doći do problema u poimanju praktične racionalnosti.

U citatima Humea vidi se da on smatra kako nema ničeg iracionalnog u preferiranju sprečavanja svrbeži svog malog prsta nauštrb propasti svijeta. Ako bi netko htio kontrirati ovom zaključku, onda bi trebalo tvrditi da je nešto poput sheme 2 ispravno zaključivanje:

(shema 2)	(shema 2')
(2.1) Vjerujem da bi češanje mog prsta uzrokovalo uništenje svijeta.	(2'.1) Češanje mog prsta uzrokuje uništenje svijeta.
Stoga,	Dakle,
(2.2) Preferiram ne češati svoj prst.	(2'.2) ?????

Međutim, kakav razlog se može dati u korist racionalnosti ove konkluzije ako se uzima da je odnos između racionalnog formiranja mentalnih stanja izomorfan relacijama deduktivnog argumenta? Da bi mogli prikazati gornju shemu kao racionalnu tranziciju među mentalnim stanjima morali bi tvrditi da postoji izomorfizam u relacijama između ovog vjerovanja i

preferencije i logičkih relacija među propozicijama koje su izražene ovim mentalnim stanjima (Ibid., str. 80). Ali prema Humeovom gledištu o stanjima koje su poput strasti (kojima izražavamo naše preferencije) nema nečeg takvog *o čemu* su one. Strasti i preferencije *nemaju sadržaja* poput vjerovanja, stoga se ne mogu izraziti u obliku propozicija. Zato Smith konkluziju sheme 2 prikazuje s puno upitnika, ukazujući na čuđenje. To upućuje na zaključak da između vjerovanja i preferencija nema logičkih veza, dakle ni izomorfnosti između njih i strukture logičkih implikacija.

Iz ovakvog prikaza je vidljivo zašto bi Hume smatrao da nema praktičnog zaključivanja. Praktično zaključivanje ne postoji zato što nema razloga na temelju kojih bi mogli izvoditi valjane konkluzije iz zadanih premisa. Razlozi kao pretpostavke mogućnosti racionalnosti prema Humeovu gledištu vuku svoju snagu iz sadržaja (i logičkih relacija) naših mentalnih stanja. No pošto je praktični um esencijalno vezan uz djelovanje, a za djelovanje je potrebno imati mentalna stanje nad kojim razum nema svoj autoritet²⁵, tada slijedi da niti nema nečeg takvog kao što je praktična racionalnost. Razum ne posreduje prijelaz sa teoretskog zaključivanja na radnju, jer je za radnju potrebna strast (motivacijski element koji posreduje prijelaz sa teoretskog zaključivanja na radnju), a ona ne može biti razumski procjenjena jer nema sadržaja (ne izražava nikakvu propoziciju). Što znači da nema nekog mjerila po kojem su radnje ispravne ili neispravne u svjetlu razloga za ili protiv nje (Millgram 2006, str. 50).

2.1.3 Kant

Za razliku od Humea koji je smatrao da nema takve normativne aktivnosti poput praktičnog zaključivanja, Kant je imao dijametralno suprotno mišljenje te je smatrao ne samo da je praktična racionalnost moguća, nego i da ona obuhvaća i zahtijeva ispravna moralna djelovanja. Smatrao je da su moralni zahtjevi ujedno i zahtjevi racionalnosti. U konačnici Kantov cilj je bio opravdati i obraniti misao da nam razum daje objektivne, neuvjetovane razloge za poduzimanje određenih radnji, koji bi upravo zbog toga što su takvi, objasnili i utemeljili postojanje dužnosti i obveza koje mi kao socijalna i moralna bića imamo.

S obzirom da se praktično rasuđivanje odnosi na biranje budućih radnji ono se, prema Kantu, ne može odnositi samo na *primjerke* radnji (act token), već se samo po sebi odnosi na *tipove*

---

²⁵ Jer nemaju sadržaja nad kojim se može racionalno rasuđivati.

radnji. Ideja je da kad praktično promišljamo, te kad jednom dođemo do zaključka da imamo razlog učiniti p, onda će to zaključivanje vrijediti za sve vrste opisa radnji pod koju spada i p. Recimo da vidimo čovjeka kako se utapa i stoga zaključimo da imamo razloga baciti se u more kako bi spasili tu osobu. Razlog i praktično zaključivanje koje stoji u pozadini tog razloga neće vrijediti samo za ovaj primjerak situacije utapanja, već će on vrijediti za sve primjerke koji spadaju u ovakvu *vrstu* situacije (ovakav skup situacija). Praktično zaključivanje pruža razloge za "mišljenje da su određeni *tipovi* radnji ili stavova obvezni ili zabranjeni, preporučljivi ili ne preporučljivi." (O'Neill 2004, str. 94, moj kurziv)

Pošto se radnje procjenjuju s obzirom na vrste pod koje spadaju (tj. razlog za radnju specificira racionalnost tipova radnji), onda se normativne tvrdnje o razlozima izražavaju u principima koji u sebi sadržavaju *opis tipova* radnji.²⁶ Prema Kantu, ti principi ili načela po kojima djelujemo *određuju* (determiniraju) volju djelatnika. Važnija određenja volje ili načela Kant naziva maksimama (Kant 2003).

Kant vidi maksime kao praktične analoge *vjerovanjima*. Pojedinci mogu vjerovati u teoretsku tvrdnju ili propoziciju u ili za neko vrijeme; oni čine praktičnu propoziciju svojom *maksimom* u ili za neko vrijeme. Poput vjerovanja maksime imaju propozicijsku strukturu i sadržaj, stoga su podložne zaključivanju. Kantova najtemeljnija misao o praktičnom umu je da zaključivanje može utjecati na radnju zato što je formirana ili oblikovana maksimama, koje imaju *propozicijsku strukturu i sadržaj*. (O'Neill 2004, str. 94, moj kurziv)

Za razliku od Humea vidimo da Kant motivacijski element u praktičnom umu nadograđuje sa propozicijskom strukturom i sadržajem, koje izražavamo u obliku maksima ili načela prihvaćanjem kojih određujemo našu volju.²⁷ Praktično zaključivanje je stoga moguće, jer ono ima sadržaj nad kojim se rezonira. Ciljni elementi u našem praktičnom promišljanju nisu samo osjećaji (poput strasti) koji samo pobuđuju motivaciju, a ne reprezentiraju ništa, već oni koji imaju svoju formu, sadržaj i moć usmjeravanja djelovanja. Jasno je da Kant vidi volju

---

²⁶ Zbog ovakvog shvaćanja racionalnosti djelovanja, kod Kanta bi moto mogao glasiti: svaka promišljena ili razumna radnja je *principijelna* radnja.

²⁷ Uvođenje maksima kao osnovnih elemenata iz kojih praktično zaključivanje kreće uvelike podsjeća na Aristotelov supsumirajući oblik praktičnog zaključka, čija se velika premisa najbolje može izraziti u obliku načela (maksime), a konkluzija onda slijedi kao poseban (partikularni) oblik tipa situacije koja ima obilježja opisana načelom. Npr. Maksima: kad vidiš čovjeka u nevolji, pokušaj mu na neki način pomoći. Vidim čovjeka u nevolji, (zaključak bi mogao biti) dakle, trebam pomoći ovom čovjeku.

racionalnog djelatnika kao nadređenog i konačnog arbitra među raznim emocijama, strastima, željama, itd., koje svojom snagom i intenzitetom *zapljuskuju* djelatnika kroz život.

Za razliku od Humea, čija slika razuma, zaključivanja i osjetilnosti nije dopuštala mješanje racionalnih (i voljnih) elemenata u prirodu relacija koje određuju naš praktičan odnos prema svijetu, Kant vidi mogućnost da kroz čisto praktično zaključivanje osoba može biti motivirana na poduzimanje određenih radnji, neovisno o tome koje ciljeve ili motivacije ima u pozadini (i prije) tog zaključivanja. Prema Kantu praktični um nije ovisan o djelatnikovim kontingentnim motivacijskim stanjima, već nalaže radnje neovisno (i često u suprotnosti) o njima.

Maksime su najviše propozicije koje određuju djelatnikovu volju. One utječu i vode djelatnikove odluke i upućuju na različite aspekte djelatnikovih radnji i stavova. Primjerice, bilo koja osoba koja prihvaća maksimu: 'ne varanja drugih' će vjerojatno to izraziti u suzdržavanju od laganja, u suzdržavanju od tračanja, u težnji da se provjere činjenice i na mnoge druge načine." (O'Neill 2004, str. 94) Maksime dolaze u skupovima, njih osoba prihvaća kao vodilje u životu; one mogu biti duboko ukorijenjene u čovjekovom karakteru ili mogu biti držane samo na određeno vrijeme, s obzirom na opstojnost određene situacije itd. One se mogu određivati i slagati u hijerarhije po njihovom statusu važnosti. Npr. maksima djelovanja može biti 'svaki put kad ti i tvoj tim postignete uspjeh, izvedi tim na piće'. Ali druga maksima 'ako osoba ima problema s alkoholom, nemoj ga poticati da pije, već mu pomogni da riješi svoj problem' može biti načelo koje stoji iznad prije spomenute maksime, tako da kad se nađemo u situaciji sukoba naših maksima, druga uvijek pobjeđuje. Neke maksime mogu biti arbitrarne, poput 'svaki put kad si sretan glasno zazviždi dvaput', ali one bitne, prema Kantu nisu arbitrarne, već ih sam čisti praktični um nalaže kao nužne i predstavlja nam ih u obliku *imperativa*.

Prema Kantu ova moguća hijerarhija maksima završava u jednoj koja predstavlja najfundamentalniji princip koji vodi i upravlja djelovanjem svih racionalnih djelatnika. Tu najfundamentalniju maksimu Kant naziva *kategoričkim imperativom*. Kategorički imperativ nalaže radnje bezuvjetno i svoju snagu derivira iz samog praktičnog razuma.

Kant razlikuje kategorički imperativ od hipotetičkog imperativa. Hipotetički imperativ se izlaže u obliku maksime: 'tko god želi cilj, taj ujedno želi nužna sredstva, koja su mu dostupna, za ostvarenje tog cilja'. Hipotetički imperativ zapravo opisuje instrumentalni zaključak kojeg već pronalazimo kod Aristotela. Radnje se nameću samo uvjetno, s obzirom na naše ciljeve koje

slučajno imamo i ono je stoga neutralno. "Znanje posljedica otrova je jednako korisno liječniku kao što je i trovaču." (Ibid., str. 97) Tako osoba koja zaključuje sa cilja da želi otrovati osobu B i znanja da podmetanje tvari x u juhu od B-a može izazvati njegovu smrt, ispravno instrumentalno zaključuje. Isto tako doktor koji zaključuje od cilja da pomogne otrovanoj osobi i znanja da simptomi koji su vidljivi kod pacijenta odgovaraju posljedicama koje izaziva otrov x, te iz znanja koja terapija je prikladna, preporučuje pacijentu prikladnu terapiju, ispravno instrumentalno zaključuje.

Međutim, prema Kantu, svo naše praktično zaključivanje nije ovakve vrste, već je i ono ograničeno nečim fundamentalnijim. Tu prvo na umu ima moralno zaključivanje o tome kako postupiti u određenoj situaciji. Prema Kantu moralno zaključivanje ne može biti zasnovano na instrumentalnom zaključku, jer onda ovisi o arbitrarnosti ciljeva. Različite etičke koncepcije imaju različite ciljeve za koje smatraju da ih promoviraju u svom praktičnom (etičkom) zaključivanju. Npr. to može biti prihvaćanje nekakvog ne-egoističkog učenja, zajedničke vrijednosti, samo-razvoj ili kao kod Aristotela ljudska sreća ili blaženstvo (eudaimonia). No prema Kantu čak i zadnje shvaćanje ne predstavlja dobar temelj za etičko promišljanje jer mu nedostaje prikladno određenje u čemu se točno sastoji ljudska sreća (ibid.).

Zbog relativizacije etičkog promišljanja u odnosu na ciljeve koji na različite načine opravdavaju moralno djelovanje, Kant je smatrao da zbog toga razlog za biti moralan ne može biti izvan morala (*nonmoral reason*). No, s druge strane razlog za biti moralan ne može sam izvirati iz morala jer bi to značilo da već prihvaćamo određeno etičko učenje, što bi opravdanje učinilo cirkularnim. Stoga Bernard Williams interpretira Kantovo zaključivanje kao izraz gledišta da ne postoji razlog da se bude moralan, već se moralnost "predstavlja kao neposredovani zahtjev, *kategorički imperativ*." (Williams 1985, str. 55, moj kurziv)

Dakle, problem arbitrarnosti i opravdanja Kant nastoji riješiti uvođenjem kategoričkog imperativa, čime nastoji svako valjano instrumentalno zaključivanje na temeljan način ograničiti. Hipotetički imperativ bi sam po sebi dopuštao mogućnost racionalnog djelovanja uz arbitrarne ciljeve, no kategorički imperativ to negira. Neke ciljeve nam razum nameće kao nužne, objektivne i ne uvjetovane pa posljedično tome određene radnje isto tako čini racionalno obveznim. Stoga bi kategorički imperativ trebao omogućiti racionalno utemeljenje svakog

etičkog rasuđivanja, čime bi se osigurala bezuvjetna utemeljenost i objektivnost moralnih zahtjeva.

Kant (2003) kategorički imperativ, kao najviši princip praktičnog zaključivanja, iznosi u više (po njemu ekvivalentnih) formulacija, od kojih su sljedeće tri najpoznatije:

1. Formula univerzalnog zakona

Djeluj u skladu s maksimumom za koju istovremeno možeš htjeti da postane univerzalni zakon.

2. Formula cilja po sebi

Djeluj tako da koristiš čovječnost, bilo u svojoj osobi ili u osobi bilo koga drugog, uvijek kao cilj i nikad kao puko sredstvo.

3. Formula kraljevstva svrha

Svako racionalno biće mora djelovati tako kao da je uvijek kroz svoju maksimu zakonodavni član univerzalnog kraljevstva svrha.

Od ove tri u ovom kratkom prikazu samo prva će dobiti najviše prostora jer ima najočitiiji oblik testa prihvatljivosti pojedinih načela djelovanja. Prema prvoj formuli od svakog racionalnog djelatnika se zahtijeva da djeluje u skladu samo s onom maksimumom za koju je moguće da bude prihvaćena od svih djelatnika. Ovako formuliran, jasno se vidi da kategorički imperativ igra ulogu testa prihvatljivosti pojedinih maksima. Recimo, Kant je smatrao da je laganje nedozvoljeno upravo zato što ne prolazi test kategoričkog imperativa. Kad bi netko prihvatio maksimu prema kojoj je laganje u određenim situacijama potrebno, prema Kantu ta bi se osoba obvezala na tvrdnju da je uvijek u toj i toj situaciji odgovarajućeg tipa potrebno lagati, što je samokontradiktorno jer bi se time narušila institucija povjerenja (od svake osobe koja se nađe u takvoj situaciji bi se očekivalo da govori neistinu, čime bi se sama svrha maksime dokinula). Isto prema Kantu vrijedi za kršenje obećanja, jer kad bi u određenim situacijama bilo dozvoljeno prekršiti dano obećanje, onda bi se u takvom tipu situacije očekivalo kršenje obećanja, čime bi se sama praksa davanja obećanja poništila. Tako prema Kantu test kategoričkog imperativa omogućuje racionalno utemeljenje moralnog djelovanja.

No kako se uopće opravdava postavljanje formule univerzalnosti (ili bilo koje druge formule kategoričkog imperativa) kao najvišeg principa praktičnog uma? Prema O'Neill (2004, str. 101) Kantova glavna ideja vodilja o razlozima je ta da ako će išta vrijediti kao razlog za djelovanje

onda taj razlog mora biti prihvatljiv za sva racionalna bića kao takva. Kant je smatrao da ako se može opravdati postojanje nečeg takvog kao što je valjano praktično zaključivanje onda ono mora biti obvezujuće za racionalna bića samo zato što su racionalna, bez pozivanja na neke druge stvari koje nemaju takvo racionalno utemeljenje. Kant je smatrao da kategorički imperativ dobiva svoju legitimnost upravo zbog toga što nijedno drugo načelo ne može igrati tu ulogu davanja objektivnog razloga za djelovanje kojeg svi racionalni djelatnici, kao takvi, mogu prihvatiti.²⁸

2.2 Neo-hjumovci i anti-hjumovci

Suvremena rasprava se na neki način stabilizirala između dva pola. S jedne strane su neo-hjumovske teorije praktične racionalnosti, a s druge su sve ostale, pod skupnim nazivom anti ili ne-hjumovske teorije praktične racionalnosti. Za razliku od samog Humea, neo-hjumovci nisu skeptici u pogledu praktičnog uma, već zastupaju minimalističko gledište o prirodi praktične racionalnosti. Sve strane u raspravi o praktičnoj racionalnosti (najčešće) zastupaju tvrdnju da postoji bar jedna norma praktičnog zaključivanja; norma instrumentalnosti. Neo-hjumovske pozicije (u najvećem broju) karakterizira tvrdnja da je to i jedina norma racionalnosti (zato se suvremeni nasljednici Humeove misli često nazivaju instrumentalistima u pogledu praktične racionalnosti). Instrumentalna norma, čiji iskaz već pronalazimo kod Aristotela, navodi da ono čime se bavi praktični um (i gdje ima autoritet) spada u domenu zaključivanja sa postavljenog cilja na sredstvo (tzv. sredstvo-cilj zaključivanje). Slično, kao kod Humea, smatra se da um nema autoriteta nad ciljevima naših radnji, tj. onoga što motivira ciljeve (želje), već um može samo tražiti *prava sredstva* za ostvarivanje naših ciljeva. Racionalnost se sastoji u efektivnom ostvarivanju unaprijed zadanih ciljeva, dok posjedovanje ciljeva nema nikakvih intrinzičnih racionalnih ograničenja.

Neo-hjumovske teorije praktične racionalnosti svoj najsnažniji izraz dobivaju u matematički formuliranim teorijama racionalnog izbora i teorijama odlučivanja koje svoju primjenu pronalaze u društvenim znanostima. Svim objašnjenjima racionalnog izbora i odlučivanja je zajedničko gledište da su ciljevi arbitrarni i da se praktično zaključivanje odnosi na najefektivnije zadovoljavanje tih ciljeva. Efektivno zadovoljavanje ciljeva se najčešće tumači kao

---

²⁸ Za kritiku ideje kategoričkog imperativa kao osnovne norme praktične racionalnosti vidi Jurjako i Brzović (2008).

maksimiziranje očekivane koristi. Racionalno je odabrati onu radnju kojom možemo maksimizirati korist.

U maksimiziranju postizanja onoga što se želi ili preferira, radnjama na raspolaganju se dodjeljuju brojčane vrijednosti²⁹ na temelju kojih se tada važe vjerojatnost ishoda svake radnje koju imamo na raspolaganju. Nakon vaganja treba poduzeti onu radnju čiji ishod je najizvjesniji i čija korist je najveća (Figura 2).³⁰

Srž teorije maksimiziranja očekivane koristi se može vidjeti na sljedećem primjeru (Byron 2004, str. 2-3). Pretpostavimo da se nalazim na utrkama konja i da se želim kladiti. Recimo da u tom trenutku imam tri opcije: ne kladiti se, kladiti se 10 dolara na konja₁ ili na konja₂. Omjer za konja₁ je 4:1, što znači da je isplata ako taj konj pobijedi 50 dolara (40+10). Omjer nam govori da je vjerojatnost pobjede tog konja 0.2 ili 20%. S druge strane za konja₂ je vjerojatnost pobjede još niža, omjer je 24:1, što znači da je vjerojatnost dobitka samo 4%. Ali kad bi taj konj pobijedio onda bi moj dobitak na ulog od 10 dolara bio 250 dolara. Ono u što sam siguran (ishod te radnje je siguran) je da ako se ne kladim onda ništa ne gubim. Kako bi izračunali očekivanu korisnost svakog ishoda zapisujemo opcije *N* (nema oklade), *A* (10\$ na konja₁), *B* (10\$ na konja₂). Kada imamo ove podatke onda se očekivanu korist može izračunati pomoću sljedeće formule:

$$OK(X) = ((V(O_1/X) \times K(O_1)) + ((V(O_2/X) \times K(O_2)) + \dots + ((V(O_i/X) \times K(O_i)))$$

Svaki O_i reprezentira mogući ishod čina X , $K(O_i)$ je korisnost tog ishoda, a $V(O_i/X)$ je vjerojatnost ishoda O_i s obzirom na čin X . Sada možemo izračunati očekivanu korist od sve tri radnje, s pretpostavkom da se korist može reprezentirati u novčanim jedinicama.

$$OK(N) = V(\text{nema gubitka}) \times K(\text{nema gubitka}) = 1 \times 10 = 10$$

$$OK(A) = (V(\text{Konj}_1 \text{ pobjeđuje}) \times K(\text{Konj}_1 \text{ pobjeđuje})) + (V(\text{Konj}_1 \text{ gubi}) \times K(\text{Konj}_1 \text{ gubi})) = (0.2 \times 50) + (0.8 \times -10) = 10 - 8 = 2$$

$$OK(B) = (V(\text{Konj}_2 \text{ pobjeđuje}) \times K(\text{Konj}_2 \text{ pobjeđuje})) + (V(\text{Konj}_2 \text{ gubi}) \times K(\text{Konj}_2 \text{ gubi})) = (0.04 \times 250) + (0.96 \times -10) = 10 - 9.6 = 0.4$$

Ovako kako stvari stoje prema računu ispada da je najbolje uopće se ne kladiti. Da bi zaobišli taj ishod, recimo da element užitka koji se dobiva od klađenja predstavlja protuvrijednost od

²⁹ Tehnički te vrijednosti se nazivaju koristima (utilities).

³⁰ Figure 2- 4 su preuzete iz Hauser, M. D. (2006). *Moral Minds*, Harper-Collins e-books.

odatnih 10 dolara. Tada taj broj pridružimo očekivanoj koristi radnje A i B , ali ne i N , čime poduzimanje radnje A postaje izbor koji je racionalno odabrati.

Osobina neo-hjumovskih stajališta je da se ograničavanjem praktičnog promišljanja samo na sredstva implicira izrazita subjektivnost u pogledu racionalnog djelovanja. Ono što će osoba imati razloga učiniti uvijek će biti ovisno o tome kakve motivacije i ciljeve u životu ta osoba ima, neovisno o

Figura 2: **hjumovsko biće**

tome na koji ih način izvana okarakteriziramo. Posljedica toga je gledište da su razlozi za djelovanje osobne, subjektivne i hipotetičke prirode. Ovakvi zaključci imaju značajne implikacije za ostale dijelove praktične filozofije. Npr. etička pravila se obično doživljavaju kao da izražavaju univerzalne obveze. Međutim, prema instrumentalnoj teoriji racionalnosti, to da li će nešto biti obveza pojedinog djelatnika i dati mu razlog za djelovanje ovisi o tome je li ta obveza utemeljena u njegovim, željama, namjerama, ciljevima itd. Na taj način obveze i dužnosti bivaju relativizirane prema djelatnicima koji dijele iste motivacije, vrijednosti, način života i tome slično.

Figura 3: **kantijansko biće**

Anti-hjumovske pozicije nastoje osporiti ove konkluzije, ciljajući na teorije racionalnosti koje su šireg dosega od samog instrumentalnog zaključivanja. U tom osporavanju, različiti filozofi su vođeni različitim motivacijama. Jedni kreću od svojih etičkih gledišta, drugi iz teorija uma, reći iz predteorijskih intuicija i tome slično. Suvremene kantovske i aristotelovske pozicije upravo dolaze do izražaja kao pokušaji spašavanja objektivnosti razloga za djelovanje, koji se na neki način vežu uz moralne zahtjeve.

Neo-kantovci najčešće smatraju da se razlozi zasnivaju na evaulativnim vjerovanjima o općim i univerzalnim principima djelovanja koji su utemeljeni na kategoričkom imperativu. Ta evaulativna vjerovanja su dovoljna da motiviraju racionalnu osobu, bez obzira na činjenicu u kakvom se kontingentnom motivacijskom stanju u tom trenutku nalazili. Utoliko, želje ili neka druga afektivna stanja nisu potrebna da u danoj situaciji osiguraju motivaciju (Smokrović 2006, str. 34) (Figura 3).

Figura 4: **aristotelijansko biće**

Neo-aristotelovci polaze od nešto drugačijeg shvaćanja praktične racionalnosti. Temeljna pretpostavka je "da su razlozi za djelovanje utemeljeni na posebnoj vrsti vrijednosti, onoj koja određuje što to znači biti

dobar djelatnik." (Ibid., str. 35) Dobar djelatnik je *krepostan* djelatnik (onaj koji posjeduje vrline), a kreposnost se sastoji u zahvaćanju pravih vrijednosti i imanja ispravne perspektive na situacije koje zahtijevaju djelovanje. Prema njima, praktična racionalnost se sastoji u ispravnom zahvaćanju vrijednosti i posljedičnom prikladnom djelovanju. Ono što je temeljna razlika između hjumovskih i kantovskih pozicija s jedne strane i aristotelijanskih s druge, jest aristotelijansko gledište prema kojemu je praktični um eksternaliziran. Ispravno funkcioniranje racionalnog djelatnika se sastoji u ispravnom zahvaćanju normativnih činjenica koje su neovisne o djelatniku i pripadaju prirodnom redu svijeta. Često se povlači analogija sa sposobnošću viđenja boja; ako se nema sposobnosti za viđenje boja onda osoba neće vidjeti boje. Slično je i sa sposobnošću za uviđanje razloga; razlozi su prisutni u situacijama u kojima se nalazimo, ali ako osoba ne posjeduje sposobnost za njihovo detektiranje onda ona ne može prikladno reagirati na njih. Sposobnost racionalnog promišljanja je upravo sposobnost koja nam daje uvid u te normativne činjenice; onaj koji ne posjeduje tu sposobnost nije u stanju imati prikladne reakcije (Figura 4).

S obzirom da se instrumentalna koncepcija racionalnosti predstavlja kao minimalni uvjet postojanja ikakvih normi racionalnosti neo-hjumovska teorija se nameće kao početna pozicija u raspravama o praktičnoj racionalnosti koju svaka teorija mora na neki način uključiti ili pokazati zašto se ne uklapa u plauzibilno objašnjenje praktične racionalnosti.

Osim toga neo-hjumovstvo uspijeva objasniti jedan važan aspekt praktičnog uma; njegovu sposobnost motiviranja radnje. U tom smislu osnovna sastavnica neo-hjumovske teorije razloga je hjumovska teorija motivacije (Schroeder 2008). Hjumovska teorija motivacije tvrdi da je za motivaciju i objašnjenje ljudskog djelovanja potrebna prikladna želja. Uvođenje želje kao dijela strukture praktičnog uma stvara mogućnost plauzibilnog objašnjenja na koji način um može biti praktičan. Prema zahtjevu internalizma³¹ razlog da bi bio praktičan mora moći motivirati djelatnika na radnju. Prema hjumovskoj teoriji motivacije za motivaciju je potrebno imati želju ili neko drugo afektivno stanje koje može motivirati radnju. Tezom o motivaciji zajedno sa tezom da želje predstavljaju razloge za djelovanje dobiva se empirijski uvjerljiva slika praktičnog uma. Vizualno se to može dočarati pogledom na model praktičnog zaključivanja iz

---

³¹ Vidi odjeljak 1.2 u ovom radu.

figure 1: par želja + vjerovanje, po neo-hjumovskoj teoriji racionalnosti predstavlja razlog koji opravdava daljnje zaključivanje koje vodi prema radnji.

S obzirom da neo-hjumovska teorija racionalnosti uspijeva dobro objasniti glavne aspekte praktičnog uma, i to pozivanjem samo na empirijski prihvatljive modele zaključivanja, smatram da se neo-hjumovska teorija nameće kao dobra početna pozicija u promišljanju o praktičnom umu.

3 Zaključak

Glavni cilj ovog rada bio je dati općeniti prikaz suvremene rasprave o praktičnom umu. U svrhu tog istraživanja bilo je potrebno pojasniti pojam praktičnog uma (u suprotnosti sa teorijskim umom). Praktični um se bavi ljudskom sposobnošću racionalnog djelovanja, tj. djelovanja u skladu s praktičnim razlozima. Dva najvažnija obilježja praktičnog uma su sposobnost motivacije i normativnog evaluiranja (u smislu procjenjivanja određenih radnji kao poželjnih prema normama praktične racionalnosti). Normativna dimenzija praktičnog uma je definirana kroz pojmove praktičnog zaključivanja, racionalnosti i razloga. U skladu s tim može se reći da je praktični um sposobnost praktičnog zaključivanja koje se odvija na temelju određenih razloga, što znači da je ovakvo zaključivanje racionalno.

U nastavku je ponuđen kratak povijesni pregled najvažnijih teorija praktičnog uma u svrhu boljeg zahvaćanja suvremene rasprave u kojima su glavni sudionici podijeljeni na one koji zastupaju neo-hjumovske i na one koji zastupaju anti-hjumovske teorije praktičnog uma. Neo-hjumovske pozicije zastupaju gledište prema kojemu postoje samo instrumentalni razlozi, a racionalnost se sastoji u efektivnom povezivanju sredstava sa unaprijed danim ciljevima koji nisu podložni racionalnom promišljanju. Anti-hjumovske pozicije se mogu podijeliti u dvije velike grupe: jedni koji djeluju unutar neo-aristotelijanske i drugih koji djeluju unutar neo-kantovske tradicije. Zajedničko im je što smatraju da se racionalnost ne sastoji samo u sredstvo-cilj zaključivanju i da razlozi nisu samo instrumentalne prirode, dok razlike dolaze do izražaja u pogledu izvora praktične normativnosti. Ugrubo, za neo-aristotelijance racionalnost se sastoji u *zahvaćanju* razloga koji su neovisni o subjektu (koji promišlja kako djelovati), dok neo-kantovci smatraju da su praktični razlozi konstruirani iz normi praktične racionalnosti.

U ovakvom skraćenom pregledu teško je ocrtati sve aspekte suvremene rasprave o praktičnom umu i moguće razloge za prihvaćanje pojedine od ponuđenih teorija. Međutim moje je mišljenje da se neo-hjumovska teorija nameće kao najbolja početna pozicija među teorijama praktičnog uma jer dobro objašnjava bitne aspekte praktičnog uma ostavljajući teret dokaza drugoj strani, tj. protivničkim teorijama.

Popis referenci

1. Aristotel (1988). *Nikomahova etika*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
2. Audi, R. (2006). *Practical Reasoning and Ethical Decision*, London and New York, Routledge.
3. Bratman, M., E. (1999). *Intention, Plans and Practical Reason*, CSLI Publications.
4. Broome, J. (2002). Practical Reasoning, u J. Bermudez i A. Millar, *Reason and Nature: Essays in the Theory of Rationality*, Oxford: Oxford University Press, str.
5. Byron, M. (2004). Introduction, u M. Byron, *Satisficing*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 1-13.
6. Cullity, G. i Gaut, B. (1997). Introduction, u G. Cullity i B. Gaut, *Ethics and practical reason*, Oxford: Oxford University Press, str. 1-27. Prevedeno na hrvatski pod naslovom *Tri krajanje točke u raspravi o praktičkom rasuđivanju*, u: *Novi KAMOV* (2006), br. 4, Rijeka: Izdavački centar Rijeka, str. 59-79.
7. Frankfurt, H. (1971). Freedom of the Will and the Concept of the Person, *The Journal of Philosophy*, Vol. 68, No. 1., str. 5-20.
8. Gaut, B. (1997). The Structure of Practical Reason, u G. Cullity i B. Gaut, *Ethics and practical reason*, Oxford: Oxford University Press, str. 161-188.
9. Harman, G. (1999). *Reasoning, Meaning, and Mind*, Oxford: Oxford University Press.
10. Hume, D. (2004). *A Treatise of Human Nature*, uredili: D. F. Norton i M. J. Norton, Oxford: Oxford University Press.
11. Jurjako, M. i Brzović, Z. (2008). Racionalnost i moralni zahtjevi, *Novi KAMOV*, br. 1, Rijeka: Izdavački centar Rijeka, Rijeka, str. 89-100.
12. Kant, I. (2003). *Osnivanje metafizike čudoređa*, Feniks, Zagreb.
13. Kolodny, N. (2005). Why Be Rational?, *Mind*, Vol. 114, Br. 455, str. 509-563.

14. Korsgaard, C. (1986). Scepticism about Practical Reason, *The Journal of Philosophy*, Vol. 83, Br. 1, str. 5-25.
15. Korsgaard, C. (1997). The Normativity of Instrumental Reason, u G. Cullity i B. Gaut, *Ethics and practical reason*, Oxford: Oxford University Press, str. 215-254.
16. McDowell, J. (1995). Might there be External Reasons, u J. E. J. Altham and Ross Harrison, *World, Mind, and Ethics: Essays on the Ethical Philosophy of Bernard Williams*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 68-85.
17. Millgram, E. (1995). Was Hume a humean?, *Hume studies* 21, 75-93.
18. Millgram, E. (2001). Practical Reasoning: The Current State of Play, u E. Millgram, *Varieties of Practical Reasoning*, Bradford Books MIT Press., str. 1-25.
19. Millgram, E. (2006). Hume o praktičkom rasuđivanju, *Novi KAMOV*, br. 4., Rijeka: Izdavački centar Rijeka, str. 36-58.
20. Miščević, N. (1988). *Radnja i objašnjenje*, Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
21. Nozick, R. (1993). *The Nature of Rationality*, Princeton: Princeton University Press.
22. O'Neill, O. (2004). KANT Rationality as Practical Reason, u A. L. Mele i P. Rawling, *The Oxford Handbook of Rationality*, Oxford University Press, str. 93-109.
23. Parfit, D. (1997). Reasons and Motivation, *Proceedings of the Aristotelian Society*, Vol. 71, str. 99-130.
24. Railton, P. (1997). On the Hypothetical and Non-Hypothetical in Reasoning about Belief and Action, u G. Cullity i B. Gaut, *Ethics and practical reason*, Oxford: Oxford University Press, str. 53-80.
25. Raz, J. (1990). *Practical Reason and Norms*, 2. izd., Oxford: Oxford University Press.
26. Raz, J. (1999). Explaining Normativity: On Rationality and Justification of Reason, *Ratio* Vol. 12. Br. 4, str. 354 -379.
27. Raz, J. (2006). Mit o instrumentalnoj racionalnosti, *Novi KAMOV*, br. 4, Rijeka: Izdavački centar Rijeka, str. 80-104.
28. Scanlon, T. M. (1998). *What We Owe to Each Other*, Cambridge: Harvard University Press.
29. Schroeder, M. (2008). Humeovska teorija razloga, *Novi KAMOV*, br. 1, Rijeka: Izdavački centar Rijeka, str. 70-88.

30. Schueler, G. F. (2009). The Humean Theory of Motivation Rejected, *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 78, br. 1, str. 103-122.
31. Searle, J. (2001). *Rationality in Action*, The MIT Press.
32. Smith, M. (1994). *The Moral Problem*, Oxford: Blackwell Publishing.
33. Smith, M. (2004). Humean Rationality, u A. L. Mele i P. Rawling, *The Oxford Handbook of Rationality*, Oxford University Press, str. 75-92.
34. Smokrović, N. (2006). Praktičko zaključivanje: razlozi i motivi, *Novi KAMOV*, br. 4, Rijeka: Izdavački centar Rijeka, str. 32-36.
35. Williams, B. (1981). *Moral Luck*, Cambridge: Cambridge University Press.
36. Williams, B. (1985). *Ethics and the Limits of Philosophy*, Cambridge: Harvard University Press.
37. Wallace, R. J., (2008). "Practical Reason", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2009 Edition)*, Edward N. Zalta (ur.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/sum2009/entries/practical-reason/>
38. Žarnić, B. (2005). *U perspektivi dinamične semantike*, Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.